

Marta Rudnicka-Bogusz*

orcid.org/0000-0001-6137-5517

Kilka uwag nad przemianami podejścia do autentyczności materii budowlanej w kontekście odbioru społecznego w XXI wieku

A Few Remarks on the Changes in the Approach to the Authenticity of Building Matter in the Context of Social Perception in the Twenty-First Century

Słowa kluczowe: autentyczność zabytków i dziedzictwa, rekonstrukcja, rewitalizacja, teoria ochrony dziedzictwa, heritologia

Keywords: authenticity of monuments and heritage, reconstruction, revitalization, theory of heritage protection, heritology

Wstęp

W artykule sprzed 40 lat Olgierd Czerner [1974, s. 180–183] opowiadał się przede wszystkim za autentycznością materiału, przed 20 laty wygłosił jednak [2001, s. 10–22] referat ukazujący autentyczność jako wartość sumaryczną dziedzictwa materialnego i niematerialnego pochodzącego z wszystkich okresów w dziejach, konkretyzującą się w umyśle analizującego. Oddaje to ogromne przemiany, jakim uległy w tym czasie pojęcia wartości i autentyczności zabytku, ciężąc od autentyczności dokumentu do autentyczności doznań odbiorcy¹. Celem opracowania jest zobrazowanie przemian pojęcia autentyczności i ich wpływu na krajobraz miast historycznych. Zapowiadając w tytule artykułu podjęcie kwestii autentyczności, nie podejmuję się analizy pełnego kontekstu tego pojęcia w ujęciu historycznym. Kontekst przemian i typologii wartości zabytkowych jest zbyt złożony na tak krótką formę wypowiedzi. Przede wszystkim poszerzeniu uległo pojęcie przedmiotu ochrony, rozumianego obecnie jako dziedzictwo kulturowe dzielone na dziedzictwo materialne i niematerialne [<https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe>]. Dążeniem ochrony konserwatorskiej zabytków nierucho-

Introduction

In an article written forty years ago [Czerner 1974, p. 180–183] Olgierd Czerner argued primarily for the authenticity of the substance. Twenty years ago, however, he presented a paper that showed authenticity as the cumulative value of tangible and intangible heritage from all periods in history, developed in the mind of the viewer [Czerner 2001, p. 10–22]. This reflects how greatly the notions of value and authenticity of heritage have changed during this time, gravitating from the authenticity of the document to the authenticity of the viewer's experience.¹ The aim of this study is to illustrate the changes in the concept of authenticity and their impact on the landscape of historical cities. By declaring in the title of the article to discuss the issue of authenticity, I do not mean to embark on an analysis of the full historical context of this concept. The context of changes and the typology of historic values is too complex for such a short form of expression. First of all, the object of protection has been expanded, currently understood as cultural heritage divided into tangible and intangible heritage. [<https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe>]. The aim of pres-

* dr inż. arch., Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej

* Ph.D. Eng. Arch., Faculty of Architecture, Wrocław University of Science and Technology

Cytowanie / Citation: Rudnicka-Bogusz M. A Few Remarks on the Changes in the Approach to the Authenticity of Building Matter in the Context of Social Perception in the Twenty-First Century. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2022, 71:7–19

Otrzymano / Received: 14.07.2021 • **Zaakceptowano / Accepted:** 20.12.2021

doi: 10.48234/WK71REMARKS

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

mych nie jest już wyłącznie zachowanie oryginalnej tkanki obiektów i ich zespołów. Dalekosiężnym celem stało się „ich zrównoważone wykorzystywanie oraz traktowanie w kategoriach zasobu, mającego wzmacniać procesy rozwoju lokalnego. Przekonanie to doprowadziło do przejścia z tradycyjnie praktykowanej, stricte konserwatorskiej ochrony zabytków w kierunku aktywnego zarządzania materialnym dziedzictwem kulturowym” [Zasina 2013, s. 131–142]. Równolegle rozwijają się techniki pozwalające na odwzorowanie obiektów w przestrzeni wirtualnej oraz następuje zmiana w postrzeganiu wartości autentyczności dziedzictwa kulturowego.

Na początku zinstytucjonalizowanej ochrony zabytków (Karta Rzymska i Karta Ateńska 1931) podstawową istotą zabytku stanowiła oryginalność materii budowlanej – materiałów połączonych przy użyciu konkretnych metod. Autorem doktryny i formalnej definicji „zabytku” był Alois Riegl. Wyróżnił dwa rodzaje zabytków: sztuki oraz historii, w których rozróżnił dwa typy wartości: artystyczną i historyczną (upamiętniającą i współczesną). W obrębie wartości współczesnej wydzielił m.in. użytkową, artystyczną i nowość. Za podstawową uznał jednak wartość starożytną (Alterswert), którą zakłamać może nawet nieznaczna wymiana oryginalnej substancji [Szymgin 2003, s. 148–153]. Współczesny mu Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc nie cofał się przed purystycznymi restauracjami. Nadawana im standardowo sztuczna patyna sprawiała, że na niewtajemniczonych czyniły wrażenie absolutnego autentyczności [Kadłuczka 2018]. Mimo potępiającego stosunku do rekonstrukcji i purystycznych restauracji podejmowano się odbudowy obiektów pomnikowych, takich jak zawalona w roku 1902 Campanile di San Marco odbudowana w formie wiernej kopii w latach 1903–1912. Podobne odstępstwo na dużą skalę przyniosła II wojna światowa. Jednak doktryna konserwatorska nie uległa modyfikacji, co potwierdziła Karta Wenecka z roku 1964, w której „pojęcie zabytku obejmowało zarówno odosobnione dzieło architektoniczne, jak też zespoły miejskie i wiejskie oraz miejsca” o znaczeniu kulturowym oraz ich otoczenie², pielęgnowane dla ich oryginalnej tkanki [Bogdanowska 2015, s. 70]. W nawiązaniu do spuścizny Riedla Walter Frodl zaproponował system wartościowania zabytków, uważany do dziś za kanoniczny, w którym składowymi były „wartość symbolu”, „integralnego wrażenia artystycznego” oraz „wygląd utrwalony tradycją” [Krawczyk 2013, s. 507–529]. W latach siedemdziesiątych w Kartie z Burra wprowadzono pojęcie „znaczenia kulturowego” (oznaczającego wartości estetyczną, historyczną, naukową, społeczną lub duchową dla przeszłych, obecnych lub przyszłych pokoleń, art. 1 pkt 1.2) [Karta z Burra 1979]. W latach osiemdziesiątych w punkcie 2 Karty Waszyngtońskiej zapisano: „Wartości podlegające ochronie stanowią: zabytkowy charakter miast oraz zespół elementów materialnych i duchowych będących jego odzwierciedleniem” [Karta Waszyngtońska 1987]. Wartości „nastroju i ekspresji” (pkt 13) jako aspekty

ervation and maintenance of immovable monuments is not only to preserve the original tissue of structures and their complexes. The far-reaching goal has become “their sustainable use and management in terms of a resource intended to strengthen local development processes. This belief has led to a shift from the traditionally practiced strict conservation of monuments towards active management of material cultural heritage” [Zasina 2013, p. 131–142]. At the same time, techniques allowing for the mapping of objects in virtual space keep developing and there is a change in the perception of the value of the authenticity of cultural heritage.

At the beginning of European institutionalized monument protection (Rome Charter and the Athens Charter of 1931) the primary value of a monument was in the originality of its structure—the specific methods of connecting building materials. The author of the doctrine and the formal definition of a “monument” was Alois Riegl. He distinguished two types of monuments: pertaining to art and history, in which he distinguished two types of values: artistic and historical (commemorating and contemporary). Within the contemporary value, he distinguished among others: functional, artistic and novelty aspects. However, he considered the antiquity value (Alterswert) to be fundamental, and prone to falsification by even a slightest replacement of the original substance [Szymgin 2003, p. 148–153]. His contemporary, Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, did not shy away from purist restorations. The artificial patina they were routinely endowed with, gave to the untrained eye an impression of absolute authenticity [Kadłuczka 2018]. Although reconstructions and purist restorations were criticized, such works were still carried out on monumental edifices, such as the Campanile di San Marco, which collapsed in 1902 and was faithfully rebuilt in 1903–1912. A similar deviation from the rule on a large scale was brought about by the Second World War. However, the conservation doctrine was not modified and its statutory interpretation was reaffirmed in 1964 in the Venice Charter, in which “the concept of a monument encompassed both an isolated architectural work, as well as urban and rural complexes and places” of cultural importance and their surroundings, nurtured for their original tissue [Bogdanowska 2015, p. 70]. Referring to the legacy of Riedl, Walter Frodl proposed a system of valuation of monuments, regarded to this day as canonical, in which the components were “symbol value,” “integral artistic impression” and “appearance established by tradition” [Krawczyk 2013, p. 507–529]. In the 1970s, the Burra Charter expanded the concept of “cultural significance” (to include aesthetic, historic, scientific, social, or spiritual values for past, present, or future generations—art. 1 point 1.2) [Burra Charter 1979]. In the 1980s, it was written in point 2 of the Washington Charter: “Qualities to be preserved include the historic character of the town or urban area and all those material and spiritual elements

autentyzmu równoprawne z materiałami i substancją wskazał Dokument z Nara z 1994, który dotyczy uwzględnienia kontekstu kulturowego w ocenie autentyczności. I choć Dokument z Nara odwoływał się do definicji autentyzmu stwierdzonej w Karcie Weneckiej (pkt 10) i kilkakrotnie wspominał o konieczności „wiarygodności i rzetelności źródeł informacji dotyczących tych dóbr” (pkt 9 i 12), wpłynął jednak na uelastycznienie podejścia do autentyzmu zabytku. Rozwinięciem tej linii polityki konserwatorskiej była „Karta Krakowska 2000”. W punkcie 1. dokumentu stwierdzono, że: „dziedzictwo architektoniczno-urbanistyczne i krajobrazowe oraz dzieła sztuki do niego przynależne są wynikiem identyfikacji związanej z różnymi wydarzeniami historycznymi i kontekstem społeczno-kulturowym”. Wiek XXI wprowadził ochronę dziedzictwa niematerialnego i *genius loci*. Milowym krokiem w popularyzacji tych wartości stała się wirtualna rekonstrukcja obiektów. Autentyzm materii zastąpiony został autentyzmem wrażeń.

Spoleczne postrzeganie zabytku

W roku 1962 Olgierd Czerner wykazał, że w śródmieściu Wrocławia znajdowało się 930 zabytkowych kamienic mieszczańskich, z których 80% uległo zniszczeniu [Przyłęcki 1968]. Ogrom dewastacji sprawił, że na pierwszy plan w ochronie zabytków wysunęły się wartości niematerialne – społeczne znaczenie zabytków – a praktyka konserwatorska odeszła od doktryny. W latach czterdziestych i pięćdziesiątych głównym kierunkiem działań konserwatorskich we Wrocławiu były retrowersje, rzadziej restytucje i rekonstrukcje zniszczonych podczas wojny bądź przebudowanych w XIX wieku obiektów zespołu staromiejskiego. Z braku dokumentów źródłowych kamienice w południowej pierzei rynku odtwarzano na zasadzie kompilacji materiałów ikonograficznych. Zachowane szkielety konstrukcyjne budynków pochodzących z XIX wieku wykorzystywano jako kanwę dla retrowersji. W ten sposób we wschodniej pierzei rynku powstał pastisz renesansowej kamienicy „Pod Złotą Koroną” według projektu Zbigniewa Politowskiego [Małachowicz 1985]. W innych krajach europejskich, np. Holandii, gdzie zamiast rekonstruować zniszczoną zabudowę Rotterdamu, zbudowano nowoczesne Lijnbaan, działania konserwatorskie postępowały w zgodzie z obowiązującą doktryną. Także w Anglii (Coventry) i Niemczech (Drezno) najważniejsze spośród zbombardowanych obiektów pozostawiono w formie trwałej ruiny. W Polsce w połowie lat pięćdziesiątych zaniechano odtwarzania obiektów w formach historycznych, chyba że w grę wchodził zabytek wielkiej rangi, jak bazylika św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Braniewie czy kolegiata Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Głogowie.

Teren Starego Miasta we Wrocławiu wraz z zabudową i układem komunikacyjnym został w roku 1967 wpisany do rejestru zabytków [<http://bip.um.wroc.pl/artykuly/204/zabytki-wroclawia>]. Wartość nauko-

that express this character” [Washington Charter 1987]. The values of “spirit and feeling” (point 13) were identified as aspects of authenticity on an equal footing with materials and substance in the 1994 Nara Document, which deals with taking into account the cultural context in the assessment of authenticity. And although the Nara Document referred to the definition of authenticity stated in the Venice Charter (point 10) and mentioned several times the need for “credibility and truthfulness of the sources of related information sources” (points 9 and 12), it made the approach to the authenticity of the monument more flexible. This direction of the conservation policy was further developed in the “Charter of Cracow 2000.” In point 1 of the document it was stated that: “the architectural, urban and landscape heritage and the works of art belonging to it are the result of identification related to various historical events and the socio-cultural context.” The twenty-first century introduced the protection of intangible cultural heritage and *genius loci*. The possibility to digitally visualize historical buildings was a milestone for the promotion and popularization of these values. Authenticity of matter was replaced by authenticity of sensation.

The public perception of a monument.

While working as municipal historic preservation officer in 1962, Olgierd Czerner showed that out of 930 historic townhouses in the downtown area of Wrocław, 80% had been obliterated [Przyłęcki 1968]. The scale of destruction in historic cities shifted the focus of monument preservation to intangible values, such as the social significance of monuments, and for a while the practice of historic preservation followed its own course, alongside the conservation doctrine. In the 1940s and 1950s, the main direction of conservation activities in Wrocław was retroversion, less often restitution and reconstruction of buildings of the Old Town complex destroyed during the war or rebuilt in the nineteenth century. Due to the lack of source documents, the reconstruction of houses in the southern frontage of the market, was based on a compilation of iconographic materials. The preserved structural frames of buildings from the nineteenth century served as racks for the retroversion. This strategy was used to recreate a tenement house in the eastern frontage of the market square. Zbigniew Politowski created a pastiche of the Renaissance townhouse “Under the Golden Crown” [Małachowicz 1985]. These conservation guidelines were followed by other European countries, such as the Netherlands, where instead of reconstructing the destroyed buildings in Rotterdam, the modern Lijnbaan was built. Similarly in England (Coventry) and Germany (Dresden), the most important of the bombed out buildings were purposely preserved as permanent ruins. In the mid-1950s Poland also refrained from reconstructing buildings to reflect their historical forms. Occasionally, however, when a monument of

wa odbudowanych kamienic dla dywagacji nad dziejami sprzed roku 1945 oparta na oryginalnej materii jest minimalna, podobnie jak ich wartość styloznawcza: ich obecny wygląd nie oddaje oryginalnej formy obiektów. Stanowią natomiast wartość jako dokumenty historii najnowszej, a także posiadają wartość sentymentalną: nadają wrocławskiej Starówce „aurę oryginału”, są nośnikami *genius loci* i mitu założycielskiego „polskiego Wrocławia”. Wśród powstających na Starym Mieście plomb najwyższej społecznie oceniane były retrowersje, czego dowodzą wyniki konkursów Towarzystwa Miłośników Wrocławia. Z podobnymi zagadnieniami borykano się podczas odbudowy Gdańska i pozostają one aktualne dziś, podczas zabudowy północnego cypla na Wyspie Spichrzów [Gyrkovich 2018, s. 96–104].

Dotykamy tu problemu społecznego odbioru zabytku i społecznej partycypacji w procesie ochrony zabytków, który zaczął być znaczącym żywiołem w waloryzacji obiektów historycznych dopiero w XXI wieku [Sroczyńska 2021, s. 7–19]. Dzięki mediom społecznościowym i łatwości przepływu informacji oraz oddolnego organizowania się ludzie częściej angażują się w ochronę swojego dziedzictwa, obcuja z tradycją, poznają zwyczaje przodków i budują tożsamość narodową [Sroczyńska 2019, s. 60–69]. Równocześnie turystyka kulturowa uczy poszanowania różnorodności i odmienności kultur. Powszechne jest przeświadczenie o konieczności zaangażowania szerokich kręgów społecznych w ochronę zabytków [Rouba 2008, s. 40]. Kluczową rolę w tym procesie odgrywa ambientacja zespołów zabytkowych [Deklaracja w sprawie zachowania *genius loci* 2008] osiągana poprzez integralność poszczególnych obiektów historycznych, a także spójność estetyczną ich otoczenia [Deklaracja z Xi'an 2005]. Dzięki spełnieniu tych warunków szerokim rzeszom niewprawnych odbiorców unaocznione zostają oryginalne relacje przestrzenne pomiędzy obiektami w zespole urbanistycznym, oryginalna dyspozycja przestrzenna poszczególnych obiektów, a w rezultacie przekazane mogą zostać wartości scholastyczne krajobrazu kulturowego. Już w roku 1986 Rada Europy przyjęła Rekomendację ds. Otwartej Przestrzeni Miejskiej [Council of Europe Committee of Ministers Recommendation 1986], w której zwrócono uwagę na konieczność zapewnienia atrakcyjności danego miejsca jako czynnika ułatwiającego jego zachowanie. Dzisiejsze społeczeństwo ceni doznania [Schouten 1995] wyżej niż wiedzę teoretyczną. Kulturę, także dziedzictwo kulturowe, „konsumuje” się [Arnold et al. 1998]. Dla turystów, a także mieszkańców Wrocławia odbudowane po wojnie kamienice przyrynkowe to zabytki, niezależnie od stopnia ingerencji, jakiego dokonano w celu ich odtworzenia. Poddana restytucji po 60 latach od zniszczenia drezdeńska Frauenkirche cieszy się niesłabnącą popularnością wśród zwiedzających, podobnie jak Zamek Królewski i Rynek Starego Miasta w Warszawie. I choć dobra kultury są nieodnawialne, a w wyniku próby ich odtworzenia powstaje jedynie

Ryc. 1. Katedra św. Michała Archanioła w Coventry – trwała ruina gwarantująca autentyczność materii, rok 2011; fot. M. Rudnicka-Bogusz.

Fig. 1. Cathedral Church of Saint Michael in Coventry—kept as a permanent ruin that guarantees the authenticity of the building tissue, 2011, photo by M. Rudnicka-Bogusz.

great importance was involved, a blind eye was turned to restorations and reconstructions, as in the case of the Saint Catherine of Alexandria Church in Braniewo and the Collegiate Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Głogów, which were rebuilt under the supervision of Olgierd Czerner.

The Old Town in Wrocław, together with its buildings and road network, was entered in the register of monuments in 1967 [<http://bip.um.wroc.pl/artykuly/204/zabytki-wroclawia>]. In terms of the original material, their contribution to the scholarly discourse on pre-1945 history is minimal. The same is true of their stylistic value: their current appearance does not reflect the original form of these buildings. However, they serve as valuable documents of recent history and have sentimental value: they give the old town in Wrocław the “aura of the original,” they are media for the *genius loci* and the founding myth of Polish Wrocław. The validity of this doctrinal approach is proven by the fact that The most socially esteemed infills in the Old Town, were retroversions, which was validated, as evidenced by the results of the competitions of the Society of Wrocław Enthusiasts. Similar notions occurred during the reconstruction of Gdańsk and they remain valid today as well, during the construction on the still undeveloped plots of land on Granary Island [Gyrkovich 2018, p. 96–104].

We touch here upon the problem of public perception of a monument and public participation in the process of heritage conservation which began to be a significant element in the valorization of historical objects only in the twenty-first century [Sroczyńska 2021, p. 7–19]. Thanks to social media, bottom-up organization and the ease of information flow, people engage in heritage maintenance, interact with tradition and learn about the customs of their ancestors, building their national identity [Sroczyńska 2019, p. 60–69]. At the same time, cultural tourism teaches people to respect the diversity and distinctness of cultures. There is a

Ryc. 2. Frauenkirche w Dreźnie – przykład anastylozy z odtworzeniem, rok 2011; fot. M. Rudnicka-Bogusz.

Fig. 2. Frauenkirche in Dresden—an example of anastylosis with reconstruction, 2011; photo by M. Rudnicka-Bogusz.

namiastka autentyku [Rouba 2018, s. 16], jak dowodzą powyższe przykłady, namiastka ta jednak dostarczać może autentycznych przeżyć intelektualnych i estetycznych. Podobnego zdania zdają się być sygnatariusze „Karty Krakowskiej 2000”, która w punkcie 4 przyjmuje możliwość rekonstrukcji obiektów, jeśli przemawiają za tym „wyjątkowe społeczne czy kulturowe motywacje związane z tożsamością całej wspólnoty”.

Znaczenie funkcji w zabytkach

Nie mniejszą rolę odgrywa społeczna użyteczność zabytków [Kubiszewska 2014, s. 163–176]. Zabytek niewykorzystywany w codziennym życiu społecznym przestaje pełnić funkcję nośnika jakichkolwiek znaczeń kulturowych, a *milieu de memoire* zastępowane jest przez *lieu de memoire* lub tracone. Już Karta Wenecja podkreślała potrzebę integracji zabytków z życiem społecznym poprzez „wykorzystanie ich do jakiegoś społecznie użytecznego celu”, *de facto* promując postawę „aktywnej konserwacji”. W Karcie Krakowskiej 2000 autorzy kilkakrotnie zauważają, że krajobrazy kulturowe są żywymi organizmami, ponieważ są na co dzień użytkowane przez społeczeństwa, „dlatego też narzędzia i metody stworzone dla właściwej [...] ochrony powinny być przystosowywane do ewolucyjnego procesu ciągłych zmian, któremu to dziedzictwo podlega”. Próba zatrzymania tych przemian, ścisłej

widespread belief that the public should be involved in historic preservation [Rouba 2008, p. 40]. The key role in this process is played by the ambience of historic complexes [Declaration on the Preservation of the Spirit of the Place 2008], which is achieved through the integrity of individual historic buildings, as well as the aesthetic cohesion of their surroundings [Xi'an Declaration 2005]. If these conditions are met, the untrained general public will be able to perceive the original spatial relationships between buildings in an urban complex, the original spatial disposition of individual buildings, and thus all the scholastic values inherent in the cultural landscape. already in 1986, the Council of Europe adopted Recommendation on Urban Open Space [Council of Europe Committee of Ministers Recommendation 1986], where attention was implicitly drawn to the necessity of ensuring attractiveness for a given site, as a factor facilitating its preservation. Today's society values experience [Schouten 1995] more than theoretical knowledge. Culture, including cultural heritage, is something to be “consumed” [Arnold et al. 1998]. Tourists and citizens of Wrocław consider the post-war reconstructed townhouses in the Market Square as monuments, regardless of how significantly the restoration process interfered with the original structure. Dresden Frauenkirche restituted after sixty years since its destruction, has enjoyed unflinching popularity among visitors, as has the Royal Castle and the Old Town in Warsaw. Although cultural goods are non-renewable and by trying to restore them one creates mere substitutes [Rouba 2018, p. 16], as supported by the above examples, such substitutes can nevertheless produce authentic intellectual and aesthetic experiences. A similar opinion seems to be shared by the signatories of the Charter of Cracow 2000, which in paragraph 4 accepts the possibility of reconstructing entire buildings destroyed by armed conflict or natural disasters “if there are exceptional social or cultural motives that are related to the identity of the entire community.”

The importance of function in monuments

No less important is the social utility of monuments [Kubiszewska 2014, p. 163–176]. A monument that is not used in everyday social life ceases to function as a carrier of any cultural meaning, and the *milieu de memoire* is replaced by the *lieu de memoire* or lost. Already the Venice Charter emphasized the need to integrate monuments with social life by “using them for some socially useful purpose,” in fact promoting “active conservation.” The Charter of Cracow 2000 states that cultural landscapes are like living organisms because they are used by societies on a daily basis “therefore the tools and methods created for proper [...] protection should be adaptable to the evolutionary process of continuous change to which this heritage is subject.” Attempts to stop these changes and strictly protect selected elements of the landscape, effectively

Ryc. 3. Hotel Fabryka Wełny w Pabianicach: zrewitalizowany obiekt przemysłowy, rok. 2019; fot. M. Rudnicka-Bogusz.

Fig. 3. Fabryka Wełny Hotel in a revitalized post-industrial building, 2019; photo by M. Rudnicka-Bogusz.

Ryc. 4. Hotel Fabryka Wełny: widok połączenia oryginalnej tkanki z rozbudową, rok. 2019; fot. M. Rudnicka-Bogusz.

Fig. 4. Fabryka Wełny Hotel: a view of the seam between the old building and the extension 2019; photo by M. Rudnicka-Bogusz.

ochrony wybranych elementów krajobrazu, uśmierca go, odbierając mu autentyczność, ponieważ nie oddaje on już całości zachodzących w danej społeczności przemian [http://jagiellonski24.pl/2015/04/27/ustawa-krajobrazowa-czyli-potrzebny-krok-donikad]. Dotyczy to również przemian w funkcji obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe i wchodzących w skład krajobrazu. Już w najwcześniejszych dokumentach zauważono, że w celu zachowania i społecznego funkcjonowania zabytków niezbędne jest znalezienie dla nich odpowiedniej funkcji. W roku 1972 powstała Rekomendacja UNESCO w sprawie Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego stwierdzająca, że aby uzyskać jak najlepsze efekty prezentacji dziedzictwa społeczeństwu, powinno ono funkcjonować w jego życiu. Właściwi specjaliści, wyposażeni w odpowiednie środki techniczne (art. 5), powinni wybrać nową funkcję dla takiego miejsca. Rekomendacja Warszawska 1976 zauważa: „integracja w życie społeczne współczesnego społeczeństwa stanowi fundamentalny element planowania urbanistycznego i zagospodarowania przestrzennego” i zaleca, aby władze krajowe, regionalne lokalne podejmowały odpowiednie środki, by zapewnić „ochronę zabytkowych bądź tradycyjnych zespołów i ich przystosowanie do wymogów współczesnego życia” [Rekomendacja Warszawska 1976].

Ciągłość pierwotnej funkcji rewaloryzowanych obiektów sprzyja zachowaniu ich autentyczności, jak w przypadku Dworca Głównego we Wrocławiu. Równocześnie funkcja zabytku techniki, na co zwraca uwagę np. Waldemar Affelt [2014], ale także historycznych zespołów powojennych jest wiodącym atrybutem ich autentyczności i integralności, jak również wspiera ich edukacyjne wykorzystanie. Jednak historyczne zespoły przemysłowe czy wojskowe, których wykorzystanie wiąże się z innowacjami, ponieważ zmieniająca się technologia wymusza budo-

kill it by depriving it of its authenticity because it no longer reflects the entirety of changes that occur in a given community [http://jagiellonski24.pl/2015/04/27/ustawa-krajobrazowa-czyli-potrzebny-krok-donikad]. This includes changes in the function of buildings that constitute the cultural heritage sites as well as those that are part of the landscape. Even the earliest documents noted that in order for historic buildings to be preserved and function in society, it was necessary to find a suitable function for them so that people continue to use them. In 1972, the UNESCO Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage was created, stating that in order to obtain the best possible results of presenting heritage to the public, it should function in its life. Relevant specialists, equipped with the appropriate technical means (Article 5), should select a new function for such a site. The 1976 Warsaw Recommendation notes that “integration into the social life of the modern society is the fundamental element of urban and land use planning.” It also advocates that national, regional and local authorities take appropriate measures to ensure “the protection of historic or traditional complexes and their adaptation to the requirements of modern life” [Warsaw Recommendation 1976].

The continuity of the original function of the revalorized facilities is advantageous to maintaining their authenticity, as in the case of the Main Railway Station in Wrocław. At the same time, the function of industrial heritage, as pointed out for example by Waldemar Affelt [2014], or of historical post-military complexes, is the main attribute of their authenticity and integrity, and also supports their educational use. However, historic military or industrial complexes, the use of which depends on innovation, as changing technology forces the construction of new facilities, are decommissioned precisely because of the impossibility to prolong the existing project at any rate. In such cases, the only way

wę nowych obiektów, zostają opuszczone właśnie ze względu na całkowitą niemożność przedłużenia dotychczasowego zainwestowania. To wymusza zmianę funkcji, co stawia pod dużym znakiem zapytania utrzymanie autentyczności i *genius loci* zrewitalizowanego zespołu [Kashchenko et al. 2020, s. 31–34] i wymagałoby zastosowania „pomocy dydaktycznych” w celu uczytelnienia jego walorów historiograficznych. „Nie da się bowiem pogodzić w sposób idealny ochrony krajobrazu i jednoczesnego zachowania wielu jego funkcji i odciskających się na nim zwyczajów” [http://jagiellonski24.pl/2015/04/27/ustawa-krajobrazowa-czyli-potrzebny-krok-donikad].

Podstawowym problemem konserwatorskim jest więc ustanie tej pierwotnej funkcji i konieczność wtłoczenia w historyczną architekturę nowego programu funkcjonalno-użytkowego, odpowiedniego do podtrzymania jego wartości scholastycznych i uczynienia z niego miejsca pamięci niosącego jego wartości w przyszłość. Pojawia się swoisty paradoks. Pragniemy zachować zabytki dla autentyczności ich materii, ale w celu ich utrzymania musimy znaleźć dla nich funkcję, której wdrożenie spowoduje przemianę w zabytku – na skutek adaptacji bądź modernizacji. Równocześnie zbyt daleko posunięta ochrona unikalnych składników krajobrazu kulturowego mogłaby go petryfikować (a zatem nieuchronnie pozbawiać autentyczności poprzez zerwanie łączności z bieżącą działalnością społeczeństwa) i pozbawiać kluczowego elementu, jakim jest ludzka obecność. Istnieje przy tym silna społeczna potrzeba rewaloryzacji architektury historycznej [Czechowicz 2015, s. 41–57], czego dowodzą liczne przykłady: koszary Huzarów w Gdańsku-Wrzeszczu przekształcone w wielofunkcyjną dzielnicę miejską, zamek w Karpnikach zaadaptowany na hotel, fabryka Baruchów w Pabianicach zaadaptowana na kompleks biurowo-hotelowy itp.

W przypadku zabytków wpisanych do rejestru rewitalizacja wydaje się o tyle prostsza, że ich wartości, które należy bezwzględnie zachować i uwypuklić w procesie adaptacji, zostały już rozpoznane. Kwestia staje się trudniejsza w przypadku obiektów, a szczególnie zespołów historycznych, nieobjętych ochroną prawną. Fakt ten nie powinien z góry skazywać ich na zastąpienie nowszą zabudową. Każdy akt ochrony dziedzictwa jest równocześnie zajęciem stanowiska wobec historii. Tą współzależnością pomiędzy interpretacją i prezentacją zajmuje się Karta z Ename. „W Polsce rzadko rozumie się pojęcie ‘relikt przeszłości’. Najchętniej chce się zachować obiekt, którego wymowę ideową podziela się, bądź obiekt, który według dzisiejszych kryteriów ocenia się jako cenne dzieło sztuki. Tymczasem winny być docenione również obiekty ważne jako świadectwo minionych czasów” [Kula 2008, s. 106]. Przedłużenie bytowania takiego obiektu oparte na nowej funkcji, lecz pozbawione urzędowej, wykwalifikowanej ochrony może doprowadzić do zagubienia elementów współdecydujących o unikatowości zespołu historycznego i utrzymaniu jego *genius loci*.

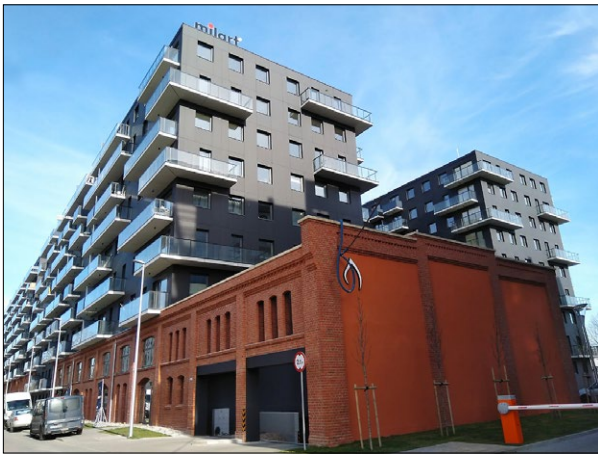
Ryc. 5. Centrum nauki i sztuki Stara Kopalnia w zabytkowych obiektach po dawnej kopalni Julia w Wałbrzychu, rok. 2019; fot. M. Rudnicka-Bogusz.

Fig. 5. Stara Kopalnia Science and Art Centre in the historic buildings of the former Julia mine in Wałbrzych, 2019; photo by M. Rudnicka-Bogusz.

to maintain the social functioning of the building or a complex is to change its function, which impairs the authenticity and *genius loci* of revitalized complexes [Kashchenko et al. 2020, p. 31–34] and requires the use of “visual aids” that help to explain their historiographic values to visitors and users. “It is impossible to perfectly protect the landscape while simultaneously preserving its many functions and imprinted customs” [http://jagiellonski24.pl/2015/04/27/ustawa-krajobrazowa-czyli-potrzebny-krok-donikad].

Therefore, the essential conservation problem is to replace the original function of a historic site with a new functional program that allows us to maintain its educational values and transform it into a site of memory (*milieu de memoire*) which will carry its values into the future. This produces a kind of paradox. We want to preserve historic structures because of the authenticity of their substance, but in order to maintain them we need to modernize or adapt them to a new function, which in turn transforms them. At the same time, extreme protection of the unique components of a cultural landscape could petrify it (and thus inevitably deprive it of its authenticity by severing its connection with the day-to-day activities of the society) and take away its key element, which is human presence. This is accompanied by a strong social need to revalorize historical architecture [Czechowicz 2015, p. 41–57] and to interact with such revitalized historical sites, which is evidenced by numerous contemporary examples: transformation of Hussars Barracks in Gdańsk-Wrzeszcz into a mixed-use urban district, adaptation of the castle in Karpniki to function as a hotel, adaptation of the Baruch factory in Pabianice to serve as an office and hotel complex, etc.

In the case of formally recognized monuments, revitalization seems to be much simpler because their values, which should absolutely be preserved and accentuated in the adaptation process, have al-

Ryc. 6. Kompleks dawnych koszar grenadierów Fryderyka Wilhelma III we Wrocławiu zabudowany nową kubaturą, rok 2020; fot. M. Rudnicka-Bogusz.

Fig. 6. Former Friedrich Wilhelm III Grenadier Barracks complex densified with new buildings, 2020; photo by M. Rudnicka-Bogusz.

Jak zauważa Waldemar Affelt [2014], każda adaptacja wprowadza do obiektu historycznego nowe znaczenia i nadaje nowe konotacje społeczne. Zadaniem odpowiednich służb jest zaprojektowanie zmiany stanu zachowania zabytku w sposób zapewniający minimalny ubytek pierwotnych wartości kulturowych i ich ekspozycję w taki sposób, aby społeczność mogła ich doświadczać, partycypując w tworzeniu obecnej tożsamości zabytku. Powinny one zostać określone w wyniku analizy wartościującej, w formie listy atrybutów, którym przyporządkowano odpowiednią wartość. Dzięki analizie wskaźników tych wartości możliwe stałoby się planowanie i monitorowanie zamiany [Tajchman 2008, s. 24–47]. Jako przykład podać można analizę wartościującą związaną z rewitalizacją dziedzictwa techniki. Opierając się na wartościach niematerialnych, W. Affelt [2014] proponuje, aby oceniać rewitalizację poprzez czynnik intensywności zapomnienia „Lethe” – wskaźnik do badania zakresu dopuszczalnej zmiany funkcji komemoratywnej locus memoriae. Dla zabytków, Janusz Krawczyk proponuje opartą na wartości materii metodę ZAW – Zabytkoznawczą Analizę Wartościującą [Krawczyk 2013, s. 507–529].

„Potencjalnym nośnikiem pamięci historycznej jest dosłownie wszystko, we wszystkim bowiem kumuluje się przeszłość. To jednak my aktywizujemy owe nośniki” [Kula 2008, s. 106]. Sposobem na zainicjowanie społecznego zainteresowania daną grupą typologiczną jest udana adaptacja jednego z reprezentujących ją zespołów. Zuzanna Adamska cytuje badania socjologiczne dowodzące, że większość obiektów przemysłowych nie istnieje w świadomości społecznej, dopóki nie zostanie poddana rewitalizacji lub adaptacji. Z tego względu włączenie kompleksu w żywą tkankę miejską poprzez otwarcie go na lokalną społeczność prowadzi do powstania świadomości wartości i historii miejsca. Autorka ryzykuje jednak stwierdzenie: „Z tego punktu widzenia każda adaptacja fabryki,

ready been recognized. The problem is more difficult in the case of heritage sites, especially historical complexes, which have not been legally registered as monuments. They should not be automatically earmarked to be replaced by new buildings. Each act of heritage protection is at the same time taking a position on history. The ICOMOS Ename Charter deals with this interdependence between interpretation and presentation. “In Poland, the term ‘relic of the past’ is rarely understood. People prefer to preserve a building that conveys an ideological message they agree with or a building that is considered a valuable work of art according to contemporary criteria. Meanwhile, sites that are important as a testament to past events also deserve recognition” [Kula 2008, p. 106]. If a new function is introduced to a historical complex in order to prolong its life but there is no qualified official supervision, this place may lose those elements that make it unique and carry its *genius loci*.

As Waldemar Affelt [2014] notes, each adaptation introduces new meanings into a historical site and gives it new social connotations. Designated governmental departments should be responsible for managing the changes in monuments in a way which guarantee that original cultural values are maximally preserved and displayed in a way that allows the community to experience them while helping to create the contemporary identity of the monument. These qualities should be determined by means of a quantifying analysis, in the form of a list of attributes with corresponding scores. By analyzing indicators for these values the process of transformation could be planned and monitored [Tajchman 2008, p. 24–47]. An example is the value analysis related to the revitalization of the heritage of technology. Based on intangible values, Waldemar Affelt proposes to evaluate the revitalization using the “Lethe” obliviation intensity factor—an indicator for studying the extent of acceptable change in the commemorative function of the locus memoriae [Affelt 2014]. For monuments Janusz Krawczyk proposes evaluation based on the quantity of the substance—the HEA (ZAW – Zabytkoznawcza Analiza Wartościująca) method—Heritage Evaluation Analysis [Krawczyk 2013, p. 507–529].

“The medium of historical memory can be literally everything—because the past accumulates in everything. However, we are the ones who activate these carriers” [Kula 2008, p. 106]. The method to spark public interest in a particular typological group is to successfully adapt one of the complexes that represent it. Zuzanna Adamska cited sociological research showing that most industrial complexes and facilities do not exist in the public consciousness until they are revitalized or undergo adaptation. Therefore, the integration of a complex into the living urban fabric by opening it to the local community produces an awareness of the value and history of the site. However, Adamska risked the following statement: “From this point of view, any adaptation of a factory

która przyznaje się do rodowodu budynku, akcentując go choćby tylko w nazewnictwie, jest bez wątpienia elementem tworzącym społeczną świadomość historii miejsca, a co za tym idzie również potrzebę zachowania i ekspozycji kolejnych miejsc o analogicznym rodowodzie” [Adamska 2014]. Jest to niebezpieczne stwierdzenie, prowadzące do kolejnego dylematu: jak wybrać spośród historycznych obiektów te, które mogą ulec daleko idącym przekształceniom, czyniącym z nich wizytówki procesu rewitalizacyjnego, aby inne mogły podlegać mniej ekstensywnym przekształceniom? W podobnym tonie wypowiada się Katarzyna Schatt-Babińska [2016]: „Warto się zastanowić nad tym, czy posiadanie przez obiekt oryginalnej substancji jest aż tak istotne? Czy nie ważniejszy jest właśnie odbiór danego dobra przez społeczeństwo? Oryginalna substancja stanowi wartość samą w sobie, ale nie powinna być jedynym kryterium uznania danego obiektu za dobro kultury. Kultura to pojęcie bardzo szerokie, które swoim zasięgiem obejmuje nie tylko materię – substancję. Dlaczego więc tak bardzo się na niej skupiamy?”. Składniki zasobu dziedzictwa reprezentują przeszłość jako nośniki zapisu historii cywilizacji, ale wymagają interpretacji. „Wartości zabytku z jednej strony zawarte są w nim samym, z drugiej – ich odbiór, ocena, przeżycie dokonuje się w sferze intelektualnej i emocjonalnej odbiorcy” [Rouba 2008, s. 40]. Zdolność zrozumienia tej narracji uzależniona jest w dużym stopniu od wrażliwości i wykształcenia odbiorcy.

Nowe technologie w służbie heritologii

Remedium na te bolączki wydają się nowe technologie i nowe media [Szmelter 2018, s. 33–52]. Już Deklaracja z Quebecu (pkt 7) rekomenduje technologie cyfrowe jako sposoby katalogowania mogące integrować materialne i niematerialne elementy dziedzictwa. Szansą na zachowanie i odwzorowanie bieżącego stanu zabytku są skanowanie laserowe i rekonstrukcje cyfrowe. Dostępne oprogramowanie pozwala na generowanie danych 3D w czasie rzeczywistym z chmur punktów pozyskanych przez skaner [Kościuk 2012, s. 82–88]. Dzięki tej technologii wzbogacone o metadane zabytki można również eksponować w formie cyfrowej nawet w przypadku, gdy ze względów konserwatorskich nie mogą zostać udostępnione szerszej publiczności, jak jaskinie w Lascaux czy Altamirze [<https://www.youtube.com/watch?v=5xvy8FEBrt0>], bez konieczności wykonywania kosztowej makiety 1:1. Obiekt historyczny przedstawić można w wielu odsłonach i fazach jego rozwoju, nawet jeśli współcześnie zaadaptowany został na nowe cele i przez to ponownie przekształcony. Dzięki temu rozwiązany może zostać dylemat czytelności nawarstwień i wyboru fazy, którą należałoby uwypuklić w procesie rewaloryzacji. Rzeczywistość wirtualna i rozszerzona przyjąć mogą z pomocą, zwłaszcza jeśli elementy oryginalnego zagospodarowania zaginęły bądź są niebezpieczne

that acknowledges the building’s history, for example by emphasizing it merely in the name of the project, undoubtedly functions as an element that creates social awareness of the history of the place, and thus also the need to preserve and promote other places with a similar past” [Adamska 2014]. This bold statement produces another dilemma: given the inventory of historic buildings, how do we select those that can be extensively transformed to serve as showcases of the revitalization process so that others can undergo less extensive transformations? Katarzyna Schatt-Babińska [2016] expressed a similar opinion. “Is it worth considering whether a building really needs to have its original substance? Isn’t the society’s perception of a given object more important? Original substance is a value in itself, but it should not be the only criterion for recognizing a site as a cultural asset. Culture is a very broad concept which covers not only materials—substance. So why are we so focused on it?” Components of heritage become representations of the past that serve as vehicles for recording the history of our civilization, but generally do not “tell” us much on their own and need to be interpreted. If they perish, so will the possibility of interpretation, leaving only historical narratives that do not have an actual point of reference. At the same time, the ability to understand these narratives greatly depends on the sensitivity and education of the viewer. “On the one hand, the values of a monument are contained in the monument itself; on the other hand, their reception, evaluation, and experience takes place in the intellectual and emotional sphere of the recipient” [Rouba 2008, p. 40].

New technologies in the service of heritology

Given the current state of knowledge, new technologies and new media seem to be the remedy for the aforementioned problems [Szmelter 2018, p. 33–52]. The Québec Declaration (point 7) recommends modern digital technologies as multimedia inventories that integrate tangible and intangible elements of heritage. Computerized surveys using laser scanning and digital reconstructions offer the opportunity to preserve and map the current state of historic sites. The available software can generate real-time 3D data from the point clouds captured by the scanner [Kościuk 2012, p. 82–88]. Additionally, this technology allows metadata-enriched monuments to be digitally exhibited even when, for safety reasons, they cannot be made available to a wider audience for educational purposes, such as the cave at Lascaux or Altamira [<https://www.youtube.com/watch?v=5xvy8FEBrt0>], and eliminates the need to build expensive 1:1 models. This technology can be used to show different versions and stages of development of a historical site, even after it has been adapted for new purposes and thus transformed again. This would solve the problem of lack of clarity in strata exposition and the dilemma which phase to emphasize in the revalorization process. Virtual and augmented

Ryc. 7. Odtworzona pierzeja rzymskiego miasta Carnuntum w Austrii, rok 2019; fot. M. Rudnicka-Bogusz.

Fig. 7. Reconstructed frontage of the Roman town of Carnuntum in Austria, 2019; photo by M. Rudnicka-Bogusz.

Ryc. 8. Pierzeja Carnuntum z wykorzystaniem aplikacji z AR; fot. materiały prasowe Muzeum Petronell Carnuntum.

Fig. 8. Frontage of Carnuntum through the AR app; photo from Press release Museum Petronell Carnuntum.

lub nieosiągalne, jak elementy wyposażenia bojowego w zespołach pokoszarowych. Oferują możliwość eksponowania w formie wirtualnej *in situ* faz rozwojowych obiektu, z których w tradycyjnych warunkach oglądać można by jedynie lapidarium. Dzięki wymienionym technikom w przestrzeni wirtualnej mogłoby funkcjonować swoiste *alter ego* danego obiektu historycznego. Dawałoby to możliwość dostępu zdalnego do zabytku osobom niepełnosprawnym ruchowo lub niezdolnym do podróżowania, a także obcowania z zabytkami szerokiej społeczności w przypadku katastrof dziejowych, takich jak pandemia.

Rodzi to jednak nowy problem autentyczności cyfrowego odtworzenia i reprezentacji [Walczak, Kępczyńska-Walczak 2016, s. 39–55]. Zagadnieniom prawidłowej rekonstrukcji cyfrowej oraz implementacji rzeczywistości rozszerzonej (AR) i wirtualnej (VR) w przestrzeni miejskiej poświęcony jest projekt Karty Londyńskiej, mającej zapewnić wsparcie merytoryczne i metodologiczne w procesie cyfrowej dokumentacji i interpretacji zabytków [www.londoncharter.org]. Jego myślą przewodnią jest konieczność opracowania i stosowania rzetelnej metodologii, która gwarantuje historyczną wiarygodność tworzonych zabytków wirtualnych, tak aby za ich pomocą propagowane były wartości artystyczne i naukowe, a nie prowadzona działalność propagandowa [Bentkowska-Kafel 2008, s. 35–47]. Pomimo możliwości, jakie daje, cyfrowa rekonstrukcja powinna być jedynie pomocą towarzyszącą faktycznemu odtworzeniu, reintegracji lub rewaloryzacji [Zapłata 2016, s. 97–114].

Na gruncie polskim wielkie znaczenie w tym zakresie miał Program Kultura+, w ramach którego Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego powołało Centra Kompetencji w zakresie digitalizacji dziedzictwa kulturowego. Wiedza o zabytkach na terenie Polski jest w ten sposób przekazywana poprzez przygotowany i prowadzony przez Narodowy Instytut Dziedzictwa portal zabytek.pl, udostępniający dane o lokalizacji, opisy i fotografie zabytków, modele 3D etc. [Rouba 2018, s. 11–22].

reality is the perfect solution, especially if elements of the original development are missing, hazardous or unavailable, as in the case of military equipment in barracks complexes. These new technologies allow for the *in situ* display of those phases in the evolution of a building of which traces only survive in lapidarium. Thanks to the abovementioned techniques, an *alter ego* of each historical site could function in the virtual realm. It also allows people with mobility impairments or those that are unable to travel to access a monument remotely, and enables the general public to interact with monuments in the event of global crises such as a pandemic.

However, this creates another problem related to the authenticity not of the material, but of its digital reproduction and representation [Walczak, Kępczyńska-Walczak 2016, p. 39–55]. The problem of accurate digital visualization and implementation of augmented reality (AR) and virtual reality (VR) in the urban space are the focus of the draft London Charter, which will provide substantive and methodological support for the creation of digital documentation and interpretations of monuments [www.londoncharter.org]. Its guiding principle is the need to develop and implement a reliable methodology that guarantees the historical credibility of virtual monuments, so that they are used to promote objective aesthetic and scientific values rather than serve as a tool for spreading propaganda [Bentkowska-Kafel 2008, p. 35–47]. Despite the possibilities it offers, digital reconstruction should only serve as an aid to the actual reconstruction, reintegration or revaluation [Zapłata 2016, p. 97–114]. In Poland, of great importance in this respect was the Kultura + Program, as part of which the Ministry of Culture and National Heritage established Competence Centers for the digitization of cultural heritage. In this way, knowledge about monuments in Poland is provided through the website zabytek.pl prepared and maintained by the National Heritage Institute, which provides location data, descriptions and photographs of monuments, 3D models, etc. [Rouba 2018, p. 11–22].

Jak pisał Bogusław Szmygin [2014]: „ochronę zabytków należy postrzegać jako ciągły dialog konserwatorów zabytków (teoria konserwatorska) ze społeczeństwem (uwarunkowania)”. Ramowa konwencja Rady Europy dotycząca wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa z roku 2005 mówi wprost o „przekonaniu o potrzebie zaangażowania całego społeczeństwa w ciągły proces definiowania i zarządzania dziedzictwem kulturowym”. Jakież jest lepszy sposób by to uczynić, niż pozwolić dziedzictwu przemawiać do współczesnego społeczeństwa jego własnym językiem – językiem cyfrowym, multimedialnym, językiem metadanych, doświadczeń telematycznych, które – rozgrywając się w rzeczywistości wirtualnej – przy okazji pozostają bez wpływu na materialną tkankę zabytku oraz są w pełni odwracalne (jak nakazuje Karta ICOMOS 2003 z Victoria Falls) i weryfikowalne (czego żąda Dokument z Nara).

Właściwe postępowanie mające na celu utrzymanie pełnego autentyzmu adaptowanego obiektu historycznego, indukujące równocześnie odczuwanie *genius loci* w odbiorcy, zaczynałoby się więc od wytycznych płynących z odpowiedniej analizy wartościującej. Przeprowadzona zgodnie z nią adaptacja utrzymywałaby zachowaną oryginalną materię w stopniu chroniącym przed zniszczeniem zawarte w niej zasoby wiedzy. W procesie adaptacji utracone elementy układu przestrzennego miałyby szansę zostać odtworzone na podstawie naukowych badań i historycznych odniesień w ich oryginalnych gabarytach, przywracając oryginalne relacje przestrzenne pomiędzy elementami zespołu, a cyfrowa rekonstrukcja pozwalałaby na zobrazowanie dodatkowych aspektów, np. stylistyki zrekonstruowanych brył, faz rozwoju.

As Boguslaw Szmygin [2014] wrote: “historic preservation should be viewed as an ongoing dialogue between conservators (theory of conservation) and the public (conditions).” The 2005 Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society states directly: “convinced of the need to involve everyone in society in the ongoing process of defining and managing cultural heritage.”

What better way to achieve this than to allow heritage to speak to contemporary society in its own language—a digital language of multimedia, metadata, and telematic experiences which take place in virtual reality, have no effect on the material fabric of the monument, are fully reversible (in accordance with the Victoria Falls ICOMOS 2003 Charter) and verifiable (in accordance with the Nara Document on Authenticity).

Proper conduct aimed at maintaining the full authenticity of the adapted historical object, while inducing the feeling of *genius loci* in the recipient, would therefore begin with the guidelines stems from the appropriate evaluation analysis. The adaptation carried out in accordance with those guidelines would maintain the preserved original matter to a degree that would protect the resources of knowledge contained in it against destruction. In the process of adaptation, the lost elements of the spatial system would have a chance to be recreated on the basis of scientific research and historical references, in their original dimensions, restoring the original spatial relations between the elements of the ensemble, and the digital reconstruction would allow to visualize additional aspects, e.g., the stylistics of the reconstructed parts, stages of development, etc.

Bibliografia / References

Teksty źródłowe/ Source texts

- 1964 Karta Wenecka (ICOMOS) międzynarodowa karta konserwacji i restauracji zabytków architektury i miejsc historycznych.
 1976 Rekomendacja Warszawska (ICOMOS) zalecenia dotyczące ochrony zespołów zabytkowych i tradycyjnych i ich roli w życiu współczesnym, Polska.
 1979 Karta z Burra (ICOMOS) w sprawie miejsc o znaczeniu kulturowym, Australia.
 1986 Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (86) 11 On Urban Open Space.
 1987 Karta Waszyngtońska (ICOMOS) międzynarodowa karta ochrony miast historycznych, Toledo/Waszyngton
 1994 Dokument z Nara o autentyzmie (UNESCO, ICOMOS, ICCROM), Japonia.
 2000 Karta Krakowska – pryncypia konserwacji i restauracji dziedzictwa architektoniczno-urbanistycznego.

- 2003 Konwencja (UNESCO) w sprawie ochrony dziedzictwa niematerialnego, Francja.
 2003 Karta (ICOMOS) zasady analizy, konserwacji i strukturalnej restauracji dziedzictwa architektonicznego, Victoria Falls/Zimbabwe.
 2005 Deklaracja z Xi'an (ICOMOS) dot. konserwacji otoczenia budowli, miejsc i obszarów dziedzictwa, Chiny.
 2008 Deklaracja w sprawie zachowania *genius loci* (ICOMOS), Quebec/Kanada.
 2009 Karta z Ename (ICOMOS) dot. interpretacji i prezentacji miejsc dziedzictwa kulturowego, Kanada.

Opracowania / Secondary sources

- Affelt Waldemar, *Program funkcjonalno-użytkowy rewitalizacji zasobu dziedzictwa techniki wobec jego wartościowości i pamięci kulturowej*, [w:] *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, red. Bogusław Szmygin, Warszawa 2014.

- Arnold John, Kate Davies, Simon Ditchfield (red.), *History and heritage: consuming the past in contemporary culture*, Shaftesbury 1998.
- Bentkowska-Kafel Anna, *Historyczna wiarygodność zabytku wirtualnego. Uwagi na marginesie postulatów Karty londyńskiej*, [w:] *Nowoczesne metody gromadzenia i udostępniania wiedzy o zabytkach*, red. Agnieszka Seidel-Grzesińska, Ksenia Stanicka-Brzezicka, Wrocław 2008.
- Bukowska Weronika, Janusz Krawczyk (red.), *Karta Wenecka 1964–2014*, Toruń 2015.
- Cielątkowska Romana (red.), *Tożsamość miasta odbudowanego. Autentyzm – integralność – kontynuacja*, Gdańsk 2001.
- Czechowicz Jacek, *Dilemmas of Authenticity between permanent Ruin and Rebuilding/Dylematy Autentyzmu pomiędzy trwałą ruiną a odbudową*, „Czasopismo Techniczne” 2015, z. 6–A.
- Czerner Olgierd, *Ile prawdy, ile uludy?*, [w:] *Tożsamość miasta odbudowanego. Autentyzm – integralność – kontynuacja*, red. Romana Cielątkowska, Gdańsk 2001.
- Czerner Olgierd, *Wartość autentyzmu w zabytkach*, „Ochrona Zabytków” 1974, nr 3.
- Gyurkovich Jacek, *Współczesne interpretacje klimatu miejsca*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2018, nr 55.
- Herbert David (red.), *Heritage, tourism and society*, London 1995.
- Kadłuczka Andrzej, *Ochrona dziedzictwa architektury i urbanistyki: doktryny, teoria, praktyka*, Kraków 2018.
- Kashchenko Oleksandr, Kowalska Gelena, Gnatiuk Liliia, *Revitalization of the urban environment and contemporary trends of its humanization via the means of art*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2020, nr 61.
- Kościuk Jacek, *Współczesne skanowanie laserowe 3D w modelowaniu, dokumentacji i konserwacji zabytków architektury*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2012, nr 32.
- Krawczyk Janusz, *Dialog z tradycją w konserwatorstwie – koncepcja zabytkoznawczej analizy wartościującej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 2013, t. 44, s. 507–529.
- Kubiszewska Katarzyna, *Rola zabytków w gospodarce – wybrane zagadnienia*, „Ochrona Zabytków” 2014, nr 2.
- Kula Marcin, *Co zbudować, co zburzyć? O świadectwach pamięci w Polsce w 2007 r.*, „Przegląd Historyczny” 2008, t. 99, z. 1.
- Malinowski Kazimierz (red.), *Monografie Muzeum Narodowego w Poznaniu. Renesans zabytków tysiąclecia*, t. 1, Poznań 1968.
- Małachowicz Edmund, *Stare Miasto w Wrocławiu*, Wrocław–Warszawa 1985.
- Rouba Bogumiła, *Autentyczność i integralność zabytków*, „Konserwacja Zabytków” 2008, nr 4.
- Rouba Bogumiła, *Nie my pierwsi i nie ostatni...*, „BIP ICOMOS” 2018, nr 4 (43).
- Rouba Bogumiła, *Potrzeba strukturyzacji wiedzy*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2018, nr 56.
- Schatt-Babińska Katarzyna, *Europocentryczne i dalekowschodnie spojrzenie na wartość autentyzmu zabytku – dokument z Nara jako próba pogodzenia odmiennych poglądów*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2016, nr 10.
- Seidel-Grzesińska Agnieszka, Stanicka-Brzezicka Ksenia (red.), *Nowoczesne metody gromadzenia i udostępniania wiedzy o zabytkach*, Wrocław 2008.
- Sroczyńska Jolanta, *The Social Value of Architectural Monuments in the Light of Selected Documents of UNESCO Icomos, the Council of Europe, Shaping the Theory of Cultural Heritage Protection*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2021, nr 65.
- Sroczyńska Jolanta, *Wartości społeczne w ochronie zabytków – jak nauczać ludzi ich wyróżniania*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2019, nr 58.
- Szmelter Iwona, *Holizm to przyszłość? Całościowa perspektywa ochrony dziedzictwa kultury materialnego, niematerialnego i cyfrowego*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2018, nr 56.
- Szmygin Bogusław, *Teoria zabytku Aloisa Riegla*, „Ochrona Zabytków” 2003, nr 3–4.
- Szmygin Bogusław (red.), *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, Warszawa 2014.
- Tajchman Jan, *W sprawie konieczności ustanowienia standardów wykonywania projektów dotyczących prac planowanych w zabytkach architektury*, „Wiadomości Konserwatorskie – Conservation News” 2008, nr 24.
- Walczak Bartosz, Kępczyńska-Walczak Anetta, *Cyfrowe zasoby wiedzy o zabytkach – Teoria i codzienna praktyka*, [w:] *Cyfryzacja w naukach o przeszłości i ochronie zabytków – Analiza potencjału i zagrożeń na wybranych przykładach*, red. Rafał Zapłata, Warszawa 2016.
- Zapłata Rafał, *Autentyzm zabytkowej architektury i palimpsest w przestrzeni historycznej – nowe media a prezentacja dziedzictwa kulturowego*, „Architectus” 2016, nr 1.
- Zasina Jakub, *Między pojęciami zabytku i dziedzictwa kulturowego. Od zasobu do czynnika rozwoju jednostki terytorialnej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej, Zarządzanie” 2013, nr 12.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

- <https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe>, <https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe> (dostęp: 29 V 2022)
- <http://bip.um.wroc.pl/artykuly/204/zabytki-wroclawia> (dostęp: 9 III 2019).
- Kołodziejczyk Piotr, *Ustawa krajobrazowa czyli potrzebny krok... donikąd*, <http://jagiellonski24.pl/2015/04/27/ustawa-krajobrazowa-czyli-potrzebny-krok-donikad> (dostęp: 13 II 2019).
- Museo de Altamira, RV 'Altamira, la cueva animada', <https://www.youtube.com/watch?v=5xvy8FEBrt0> (dostęp: 7 III 2021).
- www.londoncharter.org (dostęp: 7 III 2021).

¹ Takie rozumienie autentyzmu współcześnie wynika z przyjęcia przez Polski Komitet Normalizacyjny europejskiej normy PN-EN 15898:2020-04 *Konserwacja dziedzictwa kulturowego -- Ogólne terminy i definicje*, zgodnie z którą autentyzm to stopień zgodności między przypisaną a faktyczną tożsamością obiektu, a także międzynarodowych dokumentów, takich jak karta ICOMOS *Nara +20: On Heritage Practices, Cultural Values, and the Concept of Authenticity*, 2014, uznająca za autentyzm wartość dziedzictwa, które wśród członków społeczności budzi poczucie zbiorowej tożsamości.

² Określenie „zabytek” nie oznaczało obiektu uznanego za zabytek prawnie: „W czasach gdy Karta powstała, termin monument/zabytek implikował raczej konkretną wartość (dla której obiekt ma być chroniony)” [Bogdanowska 2015, s. 70].

Streszczenie

Pojęcie autentyzmu i wartości zabytków uległo ogromnym przemianom, ciągnąc od autentyzmu dokumentu do autentyczności doznań odbiorcy. Wynika to z rozwinięcia pojęcia zabytku do wielopostaciowego dziedzictwa kulturowego. Począwszy od „ojców założycieli” zinstytucjonalizowanej ochrony zabytków, poprzez pierwsze akty międzynarodowe, podstawową wartość zabytku stanowiła oryginalność materii budowlanej. Druga wojna światowa zachwiała tym dogmatem. W latach czterdziestych i pięćdziesiątych stosowano retrowersje i rekonstrukcje zniszczonych obiektów; w latach sześćdziesiątych zabytki pielęgnowano dla wartości estetycznej, historycznej i naukowej; w siedemdziesiątych i osiemdziesiątych pojęcie „znaczenia kulturowego” objęło wartości społeczną i duchową. Dokument z Nara rozszerzył aspekty autentyzmu o „nastrój i ekspresję”. Wiek XXI wprowadził w ochronę dziedzictwa niematerialnego i *genius loci* możliwość wirtualnej rekonstrukcji. Autentyzm stał się wartością sumaryczną dziedzictwa materialnego i niematerialnego.

Abstract

The concept of authenticity and value of monuments has undergone enormous changes, developing from the authenticity of the document to the authenticity of the recipient's experience. This is due to the evolution of the very concept of a monument into a multi-form cultural heritage. Beginning with the “founding fathers” of the institutionalized protection of monuments, through the first international acts, the original value of a monument was the authenticity of the building material. The Second World War shattered this dogma. In the 1940s and 1950s, retroversion and reconstruction of damaged structures were used; in the 1960s, monuments were looked after for their aesthetic, historical and scientific value; in the 1970s and 1980s the concept of “cultural significance” encompassed social and spiritual values. The Nara Document extended aspects of authenticity to include “spirit and feeling.” The twenty-first century introduced the possibility of virtual reconstruction in the protection of intangible heritage and *genius loci*. Authenticity has become the sum value of tangible and intangible heritage.